

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.5.29>

БОЖКО А.В.

ЕСТЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ АДВОКАТА

THE AESTHETIC ASPECT OF A LAWYER'S PROFESSIONAL CULTURE

У статті викладено авторське уявлення про естетичний аспект професійної культури адвоката та його значення в сукупності інструментів утвердження авторитету адвокатської професії в суспільстві.

Обґрунтовано, що естетичний аспект професійної культури адвоката стосується та охоплює дві складові: 1) внутрішню – сферу духовності адвоката, яка включає питання цінностей, виховання, краси думок і покликів; 2) зовнішню – життєдіяльність адвоката в множинності її проявів: від краси зовнішнього вигляду до манер, мовлення та краси вчинків. Ураховуючи, що внутрішню естетику адвоката складно контролювати, то регулювання слід зосереджувати на питаннях зовнішніх проявів естетичної культури адвоката. Зокрема, першочергово йдеться про зовнішній вигляд адвоката, вимоги до якого доволі загально згадані в статті 12 Правил адвокатської етики. Аналіз її змісту дозволив дійти висновків, що: 1) зовнішній вигляд адвоката, який охоплює й питання його одягу при здійсненні професійної діяльності, є складовою вимог щодо дотримання адвокатом норм ділового етикету, який, своєю чергою, є елементом системи вищого порядку – адвокатської етики; 2) зовнішній вигляд адвоката є одним із зовнішніх проявів поваги до адвокатської професії, яку він уособлює та демонструє таким чином із метою формування відповідного іміджу адвокатури в суспільстві; 3) регулювання питання зовнішнього вигляду адвоката Правилами адвокатської етики, які затверджені найвищим органом адвокатського самоврядування, є свідченням того, що адвокатська спільнота усвідомлює та визнає значимість і вплив візуального образу окремого взятого адвоката на повагу до адвокатської професії в суспільстві. Крім того, це демонструє тісний взаємозв'язок категорій адвокатської етики, етикету та естетики, що сукупно з іншими елементами складають основу професійної культури адвоката.

У питаннях зовнішнього вигляду адвоката превалює питання його одягу. В якості розвитку інструментарію для забезпечення авторитету адвокатської професії, демонстрації поваги та самоконтролю адвокатів доцільним вбачається запровадження на законодавчому рівні правила про участь адвокатів у судовому процесі в мантії. Це також надало б більшого естетизму, церемоніальності, які притаманні судовому процесу як певному ритуалу, та сприяло б не лише розвитку професійної культури адвоката, а й загалом – розвитку культури правосуддя.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, професійна культура адвоката, естетика, мантія, адвокатська етика.

The article presents the author's idea of the aesthetic aspect of a lawyer's professional culture and its importance in the set of tools for establishing the authority of the legal profession in society.

It is substantiated that the aesthetic aspect of a lawyer's professional culture concerns and encompasses two components: 1) internal – the sphere of the lawyer's spirituality,

which includes issues of values, upbringing, beauty of thoughts and callings; 2) external – the lawyer's life in the multiplicity of its manifestations: from beauty of appearance to manners, speech and beauty of actions. Given that it is difficult to control the lawyer's internal aesthetics, the regulation should be focused on the external manifestations of the lawyer's aesthetic culture. In particular, it primarily concerns the lawyer's appearance, the requirements for which are quite generally mentioned in Article 12 of the Rules of Lawyer's Ethics. Analysis of its content allowed to draw the following conclusions: 1) the lawyer's appearance, which also includes the issue of his/her clothing when carrying out professional activities, is a component of the requirements for a lawyer to comply with the norms of business etiquette, which, in turn, is an element of a higher-order system – lawyer's ethics; 2) the lawyer's appearance is one of the external manifestations of respect for the legal profession, which he/she personifies and demonstrates in this way to form an appropriate image of the legal profession in society; 3) regulation of the issue of a lawyer's appearance by the Rules of Lawyer's Ethics, which are approved by the highest body of the bar self-government, is an evidence that the legal community is aware of and recognizes the significance and influence of the visual image of an individual lawyer on respect for the legal profession in society. In addition, this demonstrates the close relationship between the categories of legal ethics, etiquette, and aesthetics, which together with other elements form the basis of a lawyer's professional culture.

In terms of the lawyer's appearance, the issue of his/her clothing prevails. As a tool for developing the authority of the legal profession, demonstrating respect and self-control of lawyers, it is considered appropriate to introduce at the legislative level a rule on the participation of lawyers in court proceedings in robes. This would also provide greater aesthetics and ceremoniality, which are inherent in the judicial process as a certain ritual, and would contribute not only to the development of the lawyer's professional culture, but also to the development of the culture of justice in general.

Key words: lawyer, bar, lawyer's professional culture, aesthetics, robe, lawyer's ethics.

Вступ. Місія адвокатури в суспільстві як правозахисного інституту, ядро функціонування якого складає захист прав, свобод та інтересів осіб, ефективно представництво їх інтересів, визначає особливий статус її представників – адвокатів, які за професійною ознакою є окремою соціальною групою, що має свої цінності, ідеали та стандарти. Недаремно Європейський суд з прав людини послідовно сповідує та розвиває у своїх рішеннях позицію про особливу роль адвокатів як незалежних професіоналів у здійсненні правосуддя, яка «тягне за собою ряд обов'язків і обмежень, особливо у зв'язку з їх професійною діяльністю, яка повинна бути прямою, чесною та гідною», що корелює з вимогою щодо їх високої моральної репутації (наприклад, про це йдеться у рішенні «Касадо Кока проти Іспанії», 24 лютого 1994 року, § 46) [1].

Кожен адвокат повинен усвідомлювати значення свого статусу, професії, яка вимагає від людини, яка її обрала, відповідати високим вимогам не лише щодо рівня інтелекту, компетенції, професійних знань і навичок, а й щодо набору чеснот, які лежать у площині особистої культури адвоката (вихованості, манери поведінки, зовнішньому вигляді тощо). У поєднанні з метою та принципами адвокатської діяльності, а також цінностями адвокатської спільноти йдеться про професійну культуру адвоката, яка є необхідною умовою суспільної довіри до адвокатури, впевненості людей у здатності представників правничої професії ефективно представляти їх інтереси при вирішенні правових спорів.

У науковій літературі питанню професійної культури адвокатів приділено небагато уваги. Переважна більшість публікацій зосереджена на її етичних аспектах. Зокрема, послідовною дослідницею цієї сфери є Н. Бакаянова, яка ще в 2003 році захистила кандидатську дисертацію на тему «Етичні основи діяльності адвоката-захисника» [2]. Водночас, професійна культура адвоката була предметом публікації В. Суценка, який запропонував її власну модель, зазначивши, що зміст цієї категорії «полягає в опануванні кожним правником системи загальнокультурних і професійних цінностей, створених та сформованих різними поколіннями етнічних, національних і регіональних людських спільнот, а також носіями цієї професії». На його думку, внутрішню структуру професійної культури адвоката формують такі фундаментальні складові як етична, естетична, релігійна, політична, економічна, мовна (комунікаційна), фізична та правова культури [3]. Поділяючи таку позицію, доцільним в рамках цієї статті є наведення власного бачення змісту

естетичної складової професійної культури адвоката, яка, на думку автора, становить особливий інтерес з огляду на її значення.

Постановка завдання. Тож, метою цієї статті є викладення авторського уявлення про естетичний аспект професійної культури адвоката та його значення в сукупності інструментів утвердження авторитету адвокатської професії.

Результати дослідження. Отже, естетика як термін, що походить від давньогрецького слова «aisthetikos» і в перекладі означає чуттєвий, здатний відчувати, першочергово розглядається як філософська категорія, «наука про прекрасне» або, за Гегелем, – «філософія мистецтва», оскільки її предметом є «царство прекрасного» [4, с. 203-204]. У філософії зауважується про певну ірраціональність естетики, оскільки, серед іншого, мова йде про чуттєве сприйняття суб'єктами певних процесів, об'єктів через їх споглядання та оцінку. Тому закономірно вже з філологічної точки зору прикметник «естетичний» тлумачиться як «пов'язаний зі створенням, відтворенням і сприйняттям прекрасного в мистецтві та житті» [5, с. 489].

У правовій науці сформувався пласт наукових досліджень естетичної культури правника як форми прояву правової естетики, що є особливим способом упорядкування соціокультурного простору в межах природно-правового, що проявляється у поєднанні законів краси, гармонії та правових приписів, їх взаємовпливи та інтеграції й у таких гуманістичних типах взаємовідносин між людьми як небайдужість до долі іншого, здатність до співпереживання, готовність прийти на допомогу, вміння побачити у кожному явищі красу і відчуття глибини людських переживань [6].

Видається, що зазначені вище характеристики є рисами, що повинні бути притаманні першочергово представникам адвокатської спільноти. Адже лише необхідна міра емпатії та небайдужості дозволяє адвокату не осуджувати людину, а побачити в ній хороше та належно захищати її права навіть у самих складних життєвих ситуаціях незалежно від її вчинків. Як казав видатний адвокат минулого Ф. Плевако, «за прокурором стоїть закон, а за адвокатом – людина зі своєю долею, зі своїми сподіваннями, і ця людина покладається на адвоката, шукає в нього захисту, і дуже страшно посковзнутися з такою ношею» [7].

Із наведених вище положень випливає, що естетичний аспект професійної культури адвоката стосується та охоплює дві складові:

- 1) внутрішню – сферу духовності адвоката, яка включає питання цінностей, виховання, краси думок і покликів;
- 2) зовнішню – життєдіяльність адвоката в множинності її проявів: від краси зовнішнього вигляду до манер, мовлення та краси вчинків.

Поєднання цих складових є необхідною умовою гармонії, за якої виконання професійних обов'язків адвоката узгоджується з його внутрішніми переконаннями. І тут дуже важливо, щоб ці переконання, світогляд адвоката ґрунтувалися на моральних цінностях, широкій ерудиції, освіченості та певному типу мислення, за якого людина здатна блокувати негативні реакції, викристалізувати серед масиву негативу позитивні явища та речі.

У цьому сенсі видатні одеські адвокати зауважують, що адвокат «повинен бути людиною грамотною і освіченою в широкому розумінні слова – знати історію, літературу, бажано мистецтво, бажано мови, мати аналітичний розум, навички ораторського мистецтва, крім того, мати відповідні людські якості, бути сумлінним, пунктуальним і комунікабельним» [8].

Однак, справедливо буде визнати, що адвокат, як і загалом будь-яка людина, не здатен оцінювати свої думки, потяги, інстинктивні рефлексії чи емоції на предмет того, чи є вони естетичними. Адже в кожній людині поняття краси різняться залежно від уподобань і смаків. Так само не існує такої можливості й у людей, які його оточують, адже йдеться про внутрішній світ адвоката як особистості. Проте це не заперечує того факту, що адвокати повинні прагнути до саморозвитку та самозростання, розвиваючи не лише свою професійну компетенцію, а й ерудицію, культуру та смак. Цей внутрішній естетичний ресурс адвоката робить його привабливим для клієнтів, сприяє формуванню необхідної довіри до нього та дозволяє вибудувати ефективну комунікацію.

Утім, з огляду на те, що внутрішня естетика адвоката є, так би мовити, прихованою, а, відтак, контролювати, регулювати цю сферу практично неможливо, в полі зору дослідників превалюють питання зовнішніх проявів естетичної культури адвоката.

Так, В. Сушенко, відповідаючи на питання, чим для адвоката є естетична культура, зазначив: «усвідомлення юристом естетичних цінностей і дотримання естетичних вимог у поведінці є запорукою високого рівня професійної правничої діяльності. Смак та охайність у стилі ділового одягу, зачіска та застосування косметичних засобів, облаштування робочого місця,

розуміння творів мистецтва, увага й повага до навколишнього середовища – це ті риси, які необхідно виховувати та вдосконалювати в собі кожному, хто вирішив присвятити своє життя правничій професії» [3].

Серед перелічених ознак доволі цікавим і делікатним є питання зовнішнього вигляду адвоката, а саме його одягу як визначального фактору, оскільки естетика тут перетинається з етикетом, який передбачає дотримання адвокатом певних правил поведінки та спілкування як з клієнтом, так і з іншими суб'єктами, з якими йому доводиться взаємодіяти, здійснюючи свою професійну діяльність.

На перший погляд нібито недостатньо серйозне питання одягу адвоката тривалий час дискутується як в адвокатській спільноті, так і серед широкого загалу правників. Варто лише згадати, що в грудні 2012 року в парламенті був зареєстрований законопроект №1115 «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо адвокатської мантиї», який спершу передбачав для адвокатів обов'язок у судовому засіданні бути в адвокатській мантиї – спеціальному вбранні, зразок і опис якого б затверджувався Радою адвокатів України. Аргументи на користь впровадження на законодавчому рівні форменого вбрання для адвокатів були викладені у пояснювальній записці до законопроекту таким чином: «Зважаючи на відсутність в українському законодавстві регулювання щодо офіційної форми та одягу адвокатів, які беруть участь у судових процесах, то на практиці зовнішній вигляд деяких адвокатів при здійсненні ними своєї адвокатської діяльності викликає серйозні зауваження. В судах України, на жаль, можна спостерігати адвокатів в потертих джинсах, розтягнутому светрі, шортах, шльопанцях, без носків; або у міні-юбках, в туфлях на занадто високих підборах з яскравим розфарбуванням обличчя тощо. Неохайність деяких адвокатів дискредитує почесну професію, знижує довіру до правосуддя та судового процесу в Україні» [9].

Попри те, що згодом згаданий законопроект було доопрацьовано і з площини обов'язку адвоката мантия перейшла в площину його права, він не отримав підтримки. Зокрема, опоненти наголошували на тому, що для адвокатів у судах не передбачено окремих кабінетів, де б вони мали змогу зберігати мантиї та переодягнутися. А добиратися до суду в мантиї ніхто не буде. Так само неможливим з точки зору збереження пристойного зовнішнього вигляду мантиї є її перевезення. Пом'ята, неவிпрасувана мантия не сприятиме тому, щоб адвокат виглядав охайно та достойно в судовому процесі. Наводилися й інші аргументи проти, зокрема, що само по собі носіння адвокатом мантиї не впливатиме на його професіоналізм і не надасть йому додаткових гарантій [10].

У подальшому, в 2018 році, законодавець здійснив ще одну спробу врегулювати питання форменого одягу для адвокатів. Так, у структурі законопроекту №9055 «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» була передбачена стаття 18 «Символіка адвокатури України», положення якої унормували не лише носіння адвокатом мантиї, а й нагрудного знаку [11]. Проте, новачки, які пропонувалися цим законопроектом щодо самої організації та функціонування адвокатури в Україні загалом, докорінні зміни в існуючих підходах, викликали широкий суспільний резонанс і навіть протистояння окремих правничих спільнот. І з плином часу, складним процесом розвитку нашої державності його обговорення втратило свою актуальність.

Одяг адвоката як його професійна ознака став предметом ретельного аналізу Н. Бакаєвої, яка описала історію розвитку цього питання, а також провела цікаві та доречні паралелі з лікарями, які носять білі халати, що викликає довіру в пацієнтів, і навела приклади випадків із практики, у яких одяг адвоката, його зовнішній вигляд стали приводом невдоволення та негативної реакції з боку суду [8]. Серед них, випадок, що мав місце в окрузі Резерфорд (штат Теннесі, США), де жінка-адвокат з'явилася до суду в нарядній блузі та штанах для тренувань. У результаті розгляду ряду скарг із цього приводу суддя Ройс Тейлор підготував повідомлення, в якому жінкам-адвокатам нагадувалося, що вони не мають права з'являтися у відвертому одязі в суді, оскільки їхній «вигляд є відображенням специфіки професії в цілому». В іншому випадку, який також набув широкого розголосу, суддя звинуватив чоловіка-адвоката в неповазі до суду за те, що той з'явився до суду без піджака [12].

Отже, наведені приклади з практики та приклади законодавчих ініціатив, спрямованих на врегулювання питання форменого одягу для адвокатів, свідчать, на думку автора, про його важливість і значущість, що підтверджується наступним.

Наразі єдиною, так би мовити, «офіційною позицією» щодо зовнішнього вигляду адвоката є частина п'ята статті 12 Правил адвокатської етики, яка закріплює, що «при здійсненні професійної діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватись загальноприйнятих норм ділового

етикету, в тому числі щодо зовнішнього вигляду» [13]. Її системний аналіз у взаємозв'язку з іншими положеннями цієї норми, яка називається «Повага до адвокатської професії», робить очевидним, що:

1) зовнішній вигляд адвоката, який охоплює й питання його одягу при здійсненні професійної діяльності, є складовою вимог щодо дотримання адвокатом норм ділового етикету, який, своєю чергою, є елементом системи вищого порядку – адвокатської етики;

2) зовнішній вигляд адвоката є одним із зовнішніх проявів поваги до адвокатської професії, яку він уособлює та демонструє таким чином із метою формування відповідного іміджу адвокатури в суспільстві;

3) регулювання питання зовнішнього вигляду адвоката Правилами адвокатської етики, які затверджені найвищим органом адвокатського самоврядування, є свідченням того, що адвокатська спільнота усвідомлює та визнає значимість і вплив візуального образу окремого взятого адвоката на повагу до адвокатської професії в суспільстві.

Загалом же аналізована норма яскраво демонструє як у питанні зовнішнього вигляду адвоката тісно переплітаються категорії адвокатської етики, етикету та естетики, що сукупно з іншими елементами складають основу професійної культури адвоката.

Однак, якщо виходити із закріпленого в статті 12 Правил адвокатської етики формулювання, постає два питання. По-перше, чи є достатнім і чітким такий підхід до регулювання зовнішнього вигляду адвоката при здійсненні ним професійної діяльності. По-друге, постає питання єдиних підходів до розуміння і тлумачення «зовнішнього вигляду адвоката» в контексті ділового етикету, що логічно направляє вектор уваги до поняття ділового стилю одягу. Адже чітких чи єдиних критеріїв оцінки одягу на предмет його доречності в певній ситуації, відповідності певній обстановці, в якій відбувається взаємодія з іншими особами, не існує. Усе лежить у площині обізнаності адвоката про ази ділового стилю, його фантазії, бажані самовиразитися чи привернути до себе увагу.

Якщо звернутися до літератури з ділового етикету, то можна ознайомитися як із детальними рекомендаціями щодо підбору ділового одягу чоловікам і жінкам, так і з загальними, на кшталт того, що діловий одяг, навіть урахуваючи модні тенденції, залишається строгим і консервативним, а його вибором повинно керувати головне правило – загальне враження охайності, акуратності та навіть деякої педантичності [14].

Водночас, кожен із цих критеріїв є суто суб'єктивним. Адже, наприклад, надто коротка довжина спідниці в костюмі жінки може доволі легко позбавити його характеристики ділового. Або ж навряд чи сприйматиметься як такий костюм, виготовлений із екошкіри.

Саме тому доречними є позиції та аргументи тих колег, які вважають, що принаймні в судовому процесі адвокати повинні бути в мантиї як певному символі їх професійного статусу, що вирізнятиме їх серед інших учасників судового процесу. Виконуючи в такому разі символічну функцію, адвокатська мантия сприятиме утвердженню авторитету адвокатської професії, надаючи їй представникам особливого естетизму у вигляді. Крім того, вона справлятиме психологічний ефект на її власника, нагадуючи про приналежність до високоповажної адвокатської спільноти. Адже давно доведено, що одяг здатен виступати інструментом формування характеру та почуттів людини: зокрема, надавати їй впевненості, респектабельності, авторитетності, стримувати у діях і поривах.

Щодо адвокатської мантиї, то існує ще один суттєвий момент: як одяг єдиного зразка мантия певною мірою обезличує її носія, позбавляє можливості самовиражатися через одяг. Традиційно, за формою мантия закриває все тіло людини, що підкреслює її «закритість», недоступність для інших, а отже – й неможливість втручання. Для судового процесу, який базується на принципах змагальності та рівності сторін, це має важливе значення, адже увага суду та інших учасників судового засідання концентруватиметься на питаннях права, а не на тому, як одягнутий адвокат.

Розвиваючи аргументацію на користь запровадження для адвокатів у судовому процесі носіння мантиї, цілком доречно нагадати, що мантия є символом правосуддя, яке здійснюється суддею. Це прямо закріплено у статті 16 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». І якщо згадати усталену позицію ЄСПЛ про особливу роль адвокатів як незалежних професіоналів у здійсненні правосуддя [1], якою була розпочата ця публікація, вбачається логічним, щоб ця «особлива роль» була підкріплена особливим одягом, який би сприяв забезпеченню урочистості, важливості, професійності судового процесу, вирізняючи його ключових суб'єктів. Це також, на переконання автора, надавало б більшого естетизму, церемоніальності, які притаманні судовому процесу як певному ритуалу, та сприяло б не лише розвитку професійної культури адвоката, а й загалом – розвитку культури правосуддя.

Висновки. У підсумку варто виокремити таке.

Естетичний аспект професійної культури адвоката стосується та охоплює дві складові: 1) внутрішню – сферу духовності адвоката, яка включає питання цінностей, виховання, краси думок і покликів; 2) зовнішню – життєдіяльність адвоката в множинності її проявів: від краси зовнішнього вигляду до манер, мовлення та краси вчинків. Ураховуючи, що внутрішню естетику адвоката складно контролювати, то регулювання слід зосереджувати на питаннях зовнішніх проявів естетичної культури адвоката. Зокрема, першочергово йдеться про зовнішній вигляд адвоката, вимоги до якого доволі загально згадані в статті 12 Правил адвокатської етики, зміст якої демонструє тісний взаємозв'язок категорій адвокатської етики, етикету та естетики, що сукупно з іншими елементами складають основу професійної культури адвоката.

У питаннях зовнішнього вигляду адвоката превалює питання його одягу. У якості розвитку інструментарію для забезпечення авторитету адвокатської професії, демонстрації поваги та самоконтролю адвокатів, доцільним вбачається запровадження на законодавчому рівні правила про участь адвокатів у судовому процесі в мантії. Це також надало б більшого естетизму, церемоніальності, які притаманні судовому процесу як певному ритуалу, та сприяло б не лише розвитку професійної культури адвоката, а й загалом – розвитку культури правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Case of Casado Coca v. Spain (Application no. 15450/89) 24.02.1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5D%2C%22%22001-57866%22%7D> (дата звернення 26.11.2025).
2. Бакаянова Н.М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника : дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2003. 215 с.
3. Сущенко В. Модель професійної культури адвоката: критерії та підходи. *Юридична Газета online*. 01.02.2017. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/model-profesiyanoi-kulturi-advokata-kriteriyi-ta-pidhodi.html> (дата звернення 26.11.2025).
4. Філософський енциклопедичний словник / Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, Київ: Абрис, 751 с.
5. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О.О. Потебні; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т.2: Г-Ж. 1971. 550 с.
6. Романова А., Чернобай О. Естетична культура правника як складова частина професійного становлення. *National law journal: theory and practice*. 2018. April. P. 17–20.
7. Плевако Ф. Вибрані промови. К.: ВД «Дакор», 2020. 554 с.
8. Бакаянова Н.М. Одяг адвоката: професійні вимоги. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матеріали XIV Міжн. наук.-пркт. конф. (м. Одеса, 8 листопада 2024 р.). Одеса : Юридична література, 2024. С. 8–17.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адвокатської мантії : Проект Закону України № 1115 від 18.12.2012 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45199 (дата звернення 26.11.2025).
10. Мантії для адвокатів та прокурорів: недоречний церемоніал чи необхідний елемент судового процесу. *Юридичний інтернет ресурс «Протокол»*. 05.12.2017. URL: https://protocol.ua/ua/formenniy_odyag_dlya_advokativ (дата звернення 26.11.2025).
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Проект Закону України № 9055 від 06.09.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557 (дата звернення 26.11.2025).
12. В американському штаті жінкам-адвокатам заборонять з'являтися в залі суду у відвертому вбранні. *Закон і Бізнес*. Вип. 25 (1115). 22.06-28.06.2013. URL: <https://zib.com.ua/ua/27145.html> (дата звернення 26.11.2025).
13. Правила адвокатської етики: затв. Звітньо-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року. 09.06.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення 26.11.2025).
14. Етика ділових відносин: навчальний посібник / О.Й. Лесько, М.Д. Прищак, О.Б. Залобівська, Г. Г. Рузакова. Вінниця: ВНТУ, 2011. 310 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025

Дата публікації: 25.09.2025